

Taal en denken

door

F. G. DROSTE

De eerste vraag die opkomt bij een onderzoek naar taal-denken is : treedt de linguïst niet buiten het terrein dat hem per definitie gesteld wordt ? Voor zover hij geïnteresseerd is in de informatie-mechanismen van de taal, lijkt dat niet het geval. Weliswaar leert het structuralisme ons, dat de taal een autonoom werkend stelsel is – een orde sui generis, zegt De Saussure – maar om de betekeniswaarde te begrenzen is het terzake doend na te gaan, waar de grenzen van andere terreinen liggen. Bovendien : betekenis doet in ieder geval een relatie tot het denken veronderstellen en het is raadzaam juist die relatie te onderzoeken. En in de derde plaats heeft men gesteld, dat betekenis is een „in een woord gegeven weten omtrent datgene zelf waarover met dat woord gesproken wordt”¹ en vaker nog, dat men „weet” van de dingen hebben moet voor iedere linguïstische analyse².

Het lastigste probleem nu is, dat weinig taalkundigen voldoende geschoold zijn om een redelijk beeld te geven van het denkproces, terwijl filosofen en psychologen daaromtrent nog lang niet het laatste woord gesproken hebben. Moeten we bv. ook de perceptie tot het denken rekenen en de motorische reproductie, of alleen het creatieve aspect, de verbinding in abstracto van abstracte begrippen ?

Vast staat, dat de intelligentie verschillende niveaus kent. Piaget onderscheidt een zintuiglijk-motorisch vlak en een begripsniveau met als eindfase de zgn. „pensée formelle”³. De ontwikkeling naar de laatste trap verloopt in vier fasen, corresponderend met de geestelijke groei. Na het symbolische, pre-conceptuele denken volgt het intuïtieve denken, vervolgens is er een stadium van concreet handelen en na het elfde, twaalfde jaar vormt zich de pensée for-

1. Dr. Anton Reichling : *Verzamelde Studies over hedendaagse problemen der taalwetenschap*, Zwolle 3de dr. 1965, p. 31.

2. Vgl. W. S. Allen : *On the linguistic study of languages*, Cambridge 1957, p. 22 ; T. B. W. Reid : *Linguistics, structuralism and philology*, *Arch. Ling.* 8, I, p. 34 (1956).

3. Jean Piaget : *La psychologie de l'intelligence*, 3de dr., Parijs 1952, resp. p. 145 en p. 177-178.

melle „waarbij verbindingen gelegd kunnen worden die karakteristiek zijn voor de zich werkelijk bezinnende intelligentie”⁴.

Dit patroon vertoont een duidelijke continuïteit. Er is geen principiële grens te trekken tussen concreet constateren en abstract synthetiseren en men zou dus kunnen stellen: er zijn onderscheidingen, maar geen scheidingen. Deze stelling wordt bevestigd door de opvatting van de Gestalt-psycholoog Guillaume, voor wie gewaarwordingen en intellectuele functies zelfs principieel samen vallen⁵. Misschien heeft in het niet-linguïstische milieu dit inzicht kritiek ontmoet, maar de taalkundige is zeer gebaat bij een dergelijke integratie.

In dit licht kan men vrede hebben met een (wel erg ongecompliceerde) omschrijving van het denken als „begrijpen van betrekkingen, dus altijd iets onaanschouwelijk”⁶. Op deze wijze zijn we immers ontslagen van de verplichting te differentiëren tussen bv. perceptie en het logische denken, tussen motorische reacties en creatieve analyse, ook al weten we dat de beelden („images”) niet zonder meer bij het denken ondergebracht kunnen worden⁷. We hoeven niet na te gaan in gescheiden beschouwingen wat de relatie taal-perceptie, taal-creatief denken is. Hoogstens valt het sensori-motorische buiten het complex, maar voor onze taalkundige analyse is het voldoende te weten, dat in de menselijke activiteit een laag te onderscheiden is, waarin waarneming, concept, relatie enz. zijn geïncorporeerd. Als we dit beschouwen als denken, onderscheidt deze functie zich voldoende van het taalgebruik om daarmee te worden vergeleken.

Alvorens nu deze denkactiviteit te confronteren met het gebruik van taal, dienen we in het kort na te gaan hoe het laatste stelsel informatief werkzaam is. In voorgaande studies hebben we gepoogd om tot een begrenzing van het complexe begrip betekenis in de taal⁸ te komen en we menen kortweg de verhoudingen aldus te mogen stellen. In het taalgebruik laten zich een viertal informatiemechanismen onderscheiden, die hiërarchisch geordend zijn. Het eerste technem is de zin, die behalve zijn objectieve materiaalinhoud ook een subjectieve geleiding kent. We denken hierbij aan

4. Piaget : *o.c.*, p. 148.

5. Paul Guillaume : *La psychologie de la Forme*, Parijs z.j. (1956), p. 182 : la théorie de la Forme „rejette toute distinction de fonctions sensibles et de fonctions intellectuelles”.

6. Friedrich Kainz : *Psychologie der Sprache*, dl. I, Stuttgart 1941, p. 159.

7. Vgl. J. Piaget : *Six études de psychologie*, Genève 1964, p. 102.

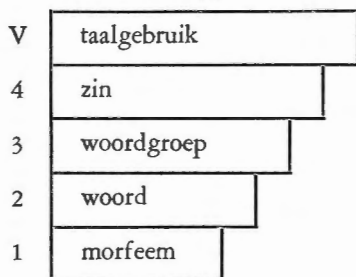
8. *Homonymie en identiteit van woord en moneem*, Ts 80, p. 271-300 (1964); *Woord en morfeem als taaltekens*, ts V.U. van Brussel 7, p. 261-290 (1965); *Grondbeginselen van de Nederlandse grammatica*, 2de dr., Den Haag 1965, p. 40-55.

vraag-mededeling, „Ausdruck” en „Appel”⁹, emotionele factoren als bevel, verontwaardiging enz. en tenslotte de woordkeus. Met de nodige voorzichtigheid zou men dit het modale aspect van de zin kunnen noemen, waarbij we bedoelen : de subjectieve voltooiing van het objectieve basismateriaal tot een persoonlijke uiting.

De tweede geleiding vormt het woordmateriaal en als tweede informatietechnem geldt de woordgroep. De Gestalttheorie heeft ons geleerd, dat een geheel meer is dan de som van zijn delen¹⁰ en dat geldt ook voor de woordgroep. Dit is nl. geen optelsom van woorden, maar een gerichte „som” van gerichte woorden. In de woordgroep *Vader roept* bv. is *vader* niet alleen lexicaal bepaald, maar ook grammaticaal, nl. als agens bij de handeling. Deze tweezijdige informatie komt alleen tot stand in de woordgroep en als zodanig geeft dit mechanisme een surplus aan informatie t.o.v. het geïsoleerde woord.

Het derde informatietechnem is het woord. Een woord is de minimale eenheid van het taalgebruik : het is altijd actueel, gericht op een bepaalde situatie en kan gelden als een concrete, gerichte informatiedrager die hic-et-nunc werkzaam is. Het vierde informatietechnem tenslotte is het morfeem, de ideële eenheid uit de taalsystematiek. Terwijl het woord concreet en vormelijk bepaald is, is het morfeem een abstract model. In het boven gebruikte woord *roept* bv. kunnen we twee morfemen onderscheiden, nl. /roep/ en /t/. Beide zijn geen directe informatiedragers, omdat ze indirect werkzaam zijn, i.c. via het (altijd actuele) woord. Ook in het boven gebruikte *vader* kunnen we een ideëel model terugvinden, nl. /vader/. Dat hier toch een eigen lexicale waarde in onderscheiden moet worden, zien we bij vergelijking van een aantal woorden. In *vader*, *vaders*, *vadercomplex*, *vaderlijk* vinden we een woorddeel terug, dat lexicaal voor alle woorden gelijk is en dat correspondeert met het code-teken /vader/.

Schematisch krijgen we het volgende beeld :

De informatietechnemen 1-4 tonen een hiërarchische verhouding : 1 ligt besloten in 2, 1 en 2 in 3 enz. Een uitzondering vormen uiteraard de zgn. éénwoordzinnen die geen gebruik maken van mechanisme 3.

9. Zie voor deze termen Karl Bühler : *Sprachtheorie*, Jena 1934.

10. Zie o.m. Dr. Wolfgang Köhler : *Gestalt Psychologie*, 2de dr., New York 1961, p. 89.

Hoe werken deze informatietechnemen nu? Het zal wel duidelijk zijn, dat we deze niet kunnen beschouwen als vormen met een begripsinhoud. Zoiets lijkt nog aanvaardbaar voor bv. substantivische woorden, maar niet voor bv. het woordgroepstechnem. Kennelijk is de informatie niet een wijsgerig concept, maar een relatie, een verwijzing naar een dergelijk concept. En kennelijk is de informatie voor ieder technem „dat deel van de eenheid, waarmee in het taalgebruik verwezen wordt naar een begrip of naar iets in de gedachtenwereld”¹¹. Let wel: verwezen naar een begrip, en niet: identiteit met een begrip. Ieder informatietechnem geeft dus informatie – we reserveren „betekenis” voor het woord – en heeft dus twee aspecten: een vormelijk, waarneembaar aspect en een inhoudelijk. Dat inhoudelijke is geen begrip – begrip in zijn ruimste zin – maar een verwijzing naar een begrip. Zo heeft het woord *liefde* in *Hij kent geen liefde voor dieren* voor iedereen gelijke betekenis en is communicatie mogelijk; maar het begrip waarnaar verwezen wordt varieert sterk bij verschillende taalgebruikers.

Ten aanzien van de verhouding taal-denken kan men drieërlei inzicht onderscheiden. Veelvuldig wordt gesteld:

- A het primaat van het denken;
- B het primaat van de taal;
- C een wisselwerkende beïnvloeding van beide stelsels.

sub A Bekend is het strijdpunt dat Plato in zijn *Cratylus* aan de orde stelt: berust de juistheid der namen op de natuur, *physei*, dan wel op conventie, *nómoi*? Plato geeft de indruk deze vraag in idealistische zin op te willen lossen: *physei*¹². In feite is hier de taal dus gezien als een reproductie van het buitentalige; in de loop van de Middeleeuwen blijft men zich bezighouden met deze vraag, waarbij steeds weer het primaat van het denken gesteld wordt¹³. We mogen zeker niet spreken van een verouderd standpunt. Ook nu leest men: een (taal)teken is een „materieel voorwerp, beeld of klank, die de plaats inneemt van iets dat afwezig is of niet waarneembaar”¹⁴ en zelfs: „De naam (het woord) is een doelmatig aanhangsel. Hij dient in eerste

11. *Grondbeginselen*, p. 46.

12. *Betekenisonderzoek in de taalwetenschap, Wijsgerig Perspectief I*, p. 214 (1961).

13. R. H. Robins, M.A.: *Ancient and mediaeval grammatical theory in Europe*, Londen 1951, p. 7-8.

14. André Lalande: *Vocabulaire de la philosophie*, 7de dr., Parijs 1956; Vgl. ook Paul Foulquié: *Dictionnaire de la langue philosophique*, Parijs 1962.

aanleg als kenmerk en als uitdrukkingmiddel voor het begrip.”¹⁵

sub B Diametraal hiertegenover staat de visie van Von Humboldt, voor wie de taal niet alleen een *ergon*, maar vooral ook een *energeia*, een activiteit is. Voor hem is het juist het woord „dat het begrip pas tot een individu der gedachtenwereld maakt, daaraan iets eigens toevoegt ; en terwijl de idee door het woord iets bepaalds krijgt, wordt ze tegelijkertijd binnen zekere perken gevangen gehouden.”¹⁶ Minder gemakkelijk te volgen in zijn idealistisch-filosofische benadering is Cassirer, maar hij verwerpt toch de secundaire functie van het taalsymbool, acht – integendeel – het laatste wezenlijk voor het denken¹⁷.

Het duidelijkst is dit tweede standpunt overigens gesteld door de Amerikaan Whorf. Vergelijking van het Indo-europese taaltype met het Indiaanse, zoals het Hopi, voert hem tot de conclusie dat de microcosmos van de taal ons gedrag bepaalt¹⁸. Vooral de systematiek van de taal acht hij wezenlijk voor ons denkpatroon, maar ook ons dagelijks doen en laten wordt veelal geregeerd door het woord. Het scherpst formuleert hij zijn these – die overigens minder extreem is dan veelal gesuggereerd wordt – aldus : „het linguïstisch systeem van iedere taal is niet alleen maar een kopieersysteem om ideeën onder woorden te brengen, maar eerder vormt het zelf die ideeën, programmeert en leidt het de geestelijke activiteit van de individu ; voor de analyse van gevoelens, voor de synthese van de geestelijke inventaris (...) analyseren we langs lijnen die getrokken zijn door onze moedertalen.”¹⁹

sub C Op enkele belangrijke punten is bezwaar gemaakt tegen Whorfs hypothese door de marxist Schaff. Als materialist kan en wil hij de objectiviteit van de wereld niet uitsluiten en hieruit resulteert in 1964 een visie, die de wisselwerking taal-denken impliceert : de taal constitueert, althans mede,

15. W. Buskamp : *Begriff und Beziehung*, I Studie, p. 7 ; Vgl. ook H. Rohr-achter : *Einführung in die Psychologie*, 8ste dr., Wenen-Innsbruck 1963, p. 327-328.

16. W. von Humboldt : *Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* (1820), *Werke* III, Darmstadt 1963, p. 17.

17. Ernst Cassirer : *Philosophie der symbolischen Formen*, Dl. III, *Phänomenologie der Erkenntnis*, Darmstadt 1958, p. 386 ; *An essay on man*, New Haven-Londen 1962, p. 36-39.

18. Benjamin Lee Whorf : *Language, thought and reality*, ed. by John B. Carroll, New York-Londen 1956, p. 148.

19. Whorf : p. 212-213.

de *connaissance humaine*²⁰. Scherper wordt het beeld in 1965 : kennis is een subjectieve spiegel van een objectieve wereld. De eigen aard van de taal is ook secundair, d.w.z. afgeleid van de sociale ervaring der gemeenschap, maar ze bepaalt wel mede het karakter van het (subjectieve) wereldbeeld. Er is dus een wisselwerking, zij het dan, dat het denken allesomvattend is²¹.

Parallel aan Schaffs visie loopt de iets oudere opvatting van Kainz. In 1941 nog stelt hij heel sterk de suprematie van het spreken, zonder overigens spreken en denken identiek te achten²². In deel III echter (1954) toont hij een genuanceerder beeld en laat hij de wederzijdse afhankelijkheid zien van taal en denken (althans bepaalde vormen van denken). Er is een constante wisselwerking „omdat beide activiteiten, hoewel ze principieel verschillende geestelijke processen weergeven, functioneel op elkaar zijn aangewezen”²³

De hele problematiek, dat blijkt boven wel, is meer door filosofen en psychologen onderzocht, waarbij onvermijdelijk een eenzijdig beeld van de taal als functioneel stelsel werd gegeven. We zullen daarom niet ieder onderdeel trachten te analyseren, maar een aantal kritische kanttekeningen plaatsen. Het lijkt niet te boud te onderschrijven, dat de taal filosofie meer gebaat is bij een linguïstische benadering, dan de linguïstiek bij een filosofische²⁴.

Ons eerste bezwaar richt zich tegen het feit, dat in verschillende visies de aandacht te zeer geconcentreerd is op de relatie symbool – ens reale, het object in de realiteit. Dat zien we niet alleen bij Plato en de Scholastici, maar ook bij bv. Buskamp en bij Schaff. De objectiviteit van de werkelijkheid mag dan filosofisch verdedigbaar zijn – al zal met name een Merleau-Ponty hier niet zonder meer in meegaan – maar voor de taal als informatief stelsel, en zeker voor de informatietechnemen, is dit van geen belang. Integendeel, een dergelijk „inbreng” vertroebelt de analyse. Interessant in dit verband is de bepaling zoals Sandmann die geeft. Voor hem is de betekenis van een woord niet een verwijzen naar iets in de geest, maar een staan voor iets (in de werkelijkheid)²⁵. Maar als ik zeg *Wil je dit potlood of dat potlood?* staat het identieke woord *potlood* eerst voor object A en dan voor object B. En als de „quid

20. Adam Schaff : *Problèmes de l'ethnolinguistique*, Diogène 46, Parijs 1964, p. 145.

21. Adam Schaff : *Langage et réalité*, Diogène 51, Parijs 1965, p. 174-175.

22. Kainz : *dl. I*, p. 142-171.

23. Kainz : *dl. III*, Stuttgart 1954, p. 167.

24. John W. M. Verhaar S.J. : *Some relations between perception, speech and thought*, Assen 1963, p. 14.

25. Manfred Sandmann : *Subject and predicate*, Edinburgh 1954, p. 60.

pro quo value" (= de betekenis) inderdaad rechtstreekse vervanging zou inhouden, hadden die twee woorden verschillende betekenis, omdat ze voor verschillende objecten (A en B) staan. Anders gezegd: als betekenis inderdaad plaatsvervanging voor een object zou zijn, was ze altijd „einmalig“.

In eerste aanleg volgen we dus liever Pos, die weliswaar een verbondenheid van taal, realiteit en denken aanneemt, maar anderzijds duidelijk drie aparte activiteiten onderscheidt: de taal „weerspiegelt“ het denken, zoals dat op zijn beurt de zijnsgeledingen „weergeeft“. Maar het blijven drie verschillende structuren die elkaar slechts dekken in een grove benadering²⁶.

Een tweede discutabel punt biedt de vraag naar de primordialeiteit; afgezien van het feit, dat deze wel onoplosbaar zal zijn, is ze linguïstisch van geen belang. Het zijn niet alleen de oudere filosofen (Plato, Modisten) die daarnaar vragen, maar ook bv. een Merleau-Ponty betoogt dat juist de woorden de dingen hun zin en hun plaats in de wereld geven²⁷. En ook Schaff spreekt over de taal als een resultaat van sociale en historische processen²⁸. Zelfs al zou dit waar zijn, voor ons linguïsten geldt alleen, dat de taal een autonoom systeem is, weliswaar dynamisch geladen, maar hic-et-nunc werkend.

De wisselwerking tussen drie aparte niveaus, zoals Pos die signaleerde, valt niet te ontkennen. Te vaak echter heeft men vanuit een bepaald niveau gewerkt en de verschijnselen van „osmose“ eenzijdig geïnterpreteerd. We zien dat bij Whorf, die op basis van enkele sociale verschijnselen verschillende geestelijke activiteiten ondergeschikt maakt aan de taal. Omgekeerd drijft het materialisme Schaff tot een visie, waarin de objectiviteit van de wereld de twee andere niveaus subordineert. En als anderzijds een Merleau-Ponty en een Levi-Strauss²⁹ constateren, dat iedere hogere vorm van denken taal veronderstelt, is dat nog geen reden om spreken en denken indientiek te achten, of althans bepaalde denkvormen in de taal te incorporeren.

Een vierde punt ligt in de taaltheorieën, die betekenis en concept hebben geïdentificeerd. Als er gezegd wordt dat de betekenissen (van woorden) de „mental contents of sound-patterns“ zijn³⁰, is kennelijk vanuit de zaken, de werkelijkheidsvoorwerpen geredeneerd. Men heeft zich niet bezonnen op de verschillende informa-

26. Dr. H. J. Pos: *Taal en denken*, in: *Verspreide geschriften I*, Arnhem-Assen 1957, p. 202.

27. Merleau-Ponty: *Phénoménologie de la perception*, 2de dr., Parijs 1945, p. 207.

28. Schaff: *Langage*, p. 157.

29. Claude Lévi-Strauss: *La pensée sauvage*, Parijs 1962, p. 333-334.

30. L. R. Palmer: *An introduction to modern linguistics*, Londen 1936, p. 77.

tiemechanismen, waarvoor een dergelijke identificatie aantoonbaar onjuist is. Duidelijk wordt deze foute benadering ook bij bv. een Ullmann. Weliswaar meent deze De Saussures inzichten intact te laten, maar toch incorporeert ook hij het concept in de taal. De betekenis (*sense*) nl. noemt hij de „mental content” die door de woordvorm (*name*) wordt opgeroepen³¹. Maar het is ook juist deze schrijver die spreekt van woorden zonder betekenis: een *contradictio in terminis*, die alleen maar te verklaren is wanneer men het denken, en aliguo modo ook de realiteit, invoegt in de taal. We volstaan hier met op te merken, dat van de autonomie van de taal geen sprake kan zijn als de informatie gevormd wordt door denk-momenten. Men doet dan beter alleen de pure vormverschijnselen taal te noemen en de „inhoud” te blijven registreren als concepten die een eigen buitentalige orde vormen in de intelligentie.

Ons laatste bezwaar is van methodisch-linguïstische aard. Het uitgangspunt is niet uitsluitend in de taal gekozen. We ontkennen niet dat de taal ingepast kan worden in een gedragspatroon (Piaget), in een culturele activiteit (filosofen), in het totale mens-zijn (Merleau-Ponty, Levi-Strauss), maar wij hebben niet de mens op het oog, doch de taal en wel het instrument taal. En over het denken spreken we alleen in zoverre als het zich manifesteert in de taal of in zoverre als het die taal eventueel beïnvloedt in zijn informatieve functie.

Om te demonstreren hoezeer taal en denken divergeren, geven we hier enkele voorbeelden, ontleend aan de taal. Wanneer men beweert: *Democratie is de distributieleer van fonemen* is dit logisch niet juist. Semantisch echter is deze uitspraak geheel aanvaardbaar, in die zin dat hier overeenkomstig alle regels van de taalsystematiek informatie overgedragen is. Informatief gezien bestaat er nl. geen waar of onwaar, wel een juist of onjuist. Men kan wat het laatste betreft bv. een woordgroep maken, die strijdig is met de groepsbouwregels in de taal. Maar linguïstisch bezien is er niets tegen te zeggen dat twee maal twee vijf is. De informatie komt correct over, maar in de aangeduide werkelijkheid of in de intelligentie rijst er verzet. Klaarblijkelijk onderhoudt het denken zoveel contact met de realiteit, dat het denken verwerpt wat strijdig is met de „wetten” van de werkelijkheid (waarin inderdaad twee maal twee vier is). En hoewel de „logica” de taal veelal gebruikt om zich te manifesteren, geeft ze de taal geen waarheidsaspecten.

31. St. Ullmann: *The principles of semantics*, 2de dr., Glasgow-Oxford 1957, p. 69.

We concluderen hieruit dat taal en denken inderdaad verschillende ordes vormen ; en dat aspect van de taal, dat men gewoonlijk „betekenis” noemt, hoort alleen maar thuis in het taal-vlak.

„betekenis” en notie liggen dus op onderscheiden niveaus ;

„structuur” en begripsverbanden liggen op onderscheiden niveaus ;

de realiteit heeft een eigen, eveneens onderscheiden niveau.

Zoals gezegd sluit die autonomie van iedere orde geen wisselwerking uit. Dikwijls is het zelfs moeilijk te bepalen wat precies op wat inwerkt, met name doordat de realiteit minder objectief is dan in abstracto zou kunnen schijnen. Werkelijkheid buiten de menselijke ervaring om is immers in zoverre onbelangrijk, dat ze de beide andere ordes niet beroert. Van de wisselwerking zouden we enkele voorbeelden willen geven.

Om te beginnen is er de inwerking van de realiteit op het denken. Als een Eskimo een twintigtal woorden kent voor allerlei vormen van sneeuw is dit een ervaringsfeit dat geconditioneerd wordt door de levensomstandigheden. Voorzichtigheidshalve spreken we hier niet van invloed op de taal : kennelijk immers zijn het hier verschillende begrippen die onderscheiden worden, hetgeen overigens – secundair – ook in de taal zijn uitdrukking vindt. Trouwens ook onze eigen taal biedt voorbeelden te over. Als wij de concepten „boom”, „huis”, „auto” in ons denken hebben geborgen, worden die toch wel in sterke mate door de realia bepaald. We kennen niet de notie „braat” voor straat-en-boom, omdat deze in de realiteit niet intrinsiek verbonden zijn. Is dit wel het geval, dan krijgen we het begrip „laan”, maar ook hier straalt de realiteit als het ware uit. De perceptie, de waarneming als spiegel van de realiteit is dus – mits niet beschouwd als enig juiste richting – wel juist in bepaalde aspecten (vgl. Schaff).

Dat de realiteit ook op de taal inwerkt, al dan niet via de orde van het denken, bewijst bv. de eigennaam. Deze is, krachtens de erdoor opgeroepen realiteit, wat men genoemd heeft numerus-neutraal : „hij neemt niet deel aan de numeratieve oppositie ; zijn numeratief aspect ligt reeds in zijn wezen besloten, m.a.w. hij is genumereerd uit zichzelf en de numeratieve aanduiding dient niet meer te geschieden”³². Dat de eigennaam niet deelneemt aan de oppositie enkelvoud-meervoud is in eerste aanleg geen gegevenheid van de taalstructuur (bij overgang naar de soortnaam is er bv. wel pluralisering), maar van de realiteit. Het zo-zijn impliceert uniciteit ; weliswaar wordt die vastgelegd in de taal, maar ze is extern gegeven.

32. O. Leys : *De eigennaam als linguïstisch teken*, *Mededelingen Ver. Naamkunde* 41, p. 14 (1965).

Ook het denken kan zijn weerslag hebben in de structuur van de taal, met name op de informatiemechanismen. De bekende subject-predikaatproblematiek bv., zoals die van Aristoteles tot Sandmann loopt, hangt samen met de denkend-analyserende onderscheiding van een ervaring. Maar het bekende gegeven (subject) waarover iets nieuws wordt geprediceerd, heeft herhaaldelijk een linguïstische analyse van het techneem zin in de weg gestaan. Het is zonder twijfel een filosofische analyse, waarop bv. de Kantiaanse oordeelsformules gebaseerd zijn. Maar dat neemt niet weg, dat deze begripsverhouding in de Europese talen een duidelijk pendant gekregen heeft. Er zijn zelfs subject-predikaat-patronen, die een zgn. loos subject hebben: *Het regent, Er wordt gebeld*. Op de terugwerking op het denken, de ordening die de taalschema's op hun beurt weer in het denken gaan aanbrengen, juist door hun strakke S-P-bouw, gaan we niet in. In het algemeen mag men nl. wel aannemen, dat hier het denken primair is, althans voor vele Europese talen.

Er zijn overigens eveneens voorbeelden van een omgekeerde werking. We hoeven niet eens de voorbeelden van Whorf aan te halen en evenmin te wijzen op het feit, dat althans bepaalde vormen van denken via de taal worden aangeleerd. Als we bv. kijken naar het Nederlandse *voor*, dan blijkt dit in het Frans weergegeven te worden met *pour, avant, devant*. Niet omdat een Fransman de realiteit anders ervaart, maar omdat de taal hier toevallig al dan niet differentieert. Voor de Nederlandssprekenden correspondeert met *voor* één concept (in de denk- en ervaringsorde), te weten „voor”, terwijl voor de Fransman drie concepten bestaan die zelfs geen direct onderling verband hebben. Hier te beweren dat wij nu eenmaal anders ervaren dan anderen, lijkt erg gezocht; tenslotte leert men ook via de taal zijn begrippen begrenzen en de complexiteit wordt met en door de taal beperkt of uitgebreid.

Tenslotte is er nog de inwerking van de taal op de werkelijkheid zelf. De realiteit als zuiver objectief stelsel is voor ons van geen direct belang. We weten echter dat de realiteit, waarmee de mens zich bezighoudt, ervaren en geïnterpreteerde werkelijkheid is. Ze is dus, voorzover ze ervaren wordt, gesubjectiveerd (dat is overigens niet hetzelfde als geïndividualiseerd: veelal worden visies maatschappelijk bepaald, sociaal en zelfs klimatologisch). Voor de invloed van de taal op de gesubjectiveerde werkelijkheid vergelijken we *fiets* en *brommer*. Sinds het laatste woord in Nederland ingang gevonden heeft voor het rijwiel met hulpmotor, is de brommer geen fiets meer, ervaart de Nederlander hem als „anders”, is hij anders geworden in werkelijkheid. „Zoals dikwijls gezegd is, is een voorwerp pas bekend aan een kind op het moment

dat hij het benoemd heeft ; de naam is het wezen van het voorwerp en is er evenzeer eigen aan als zijn kleur en zijn vorm. In het voorwetenschappelijk denken is het noemen van een voorwerp identiek aan het vormen of veranderen ervan.”³³

Dit voorwetenschappelijk denken verdwijnt niet bij het volwassen worden : het wordt geïncorporeerd in een hoger stelsel, maar blijft zijn rol spelen. Overigens : evenmin als met de beïnvloeding 1 t/m 4 kan men alles verklaren vanuit de taal. Menszijn is talig mens-zijn en daarbij gelden wisselwerkingen tussen alle drie de geledingen.

Voordat we deze wisselwerking bezien nog enkele verduidelijkende opmerkingen over de informatietechnemen en hun werking. De informatiedragers hebben altijd een tweeledige functie : er wordt verwezen naar „iets” buiten de taal en er is een verwijzing naar „iets” binnen de taal. Dit laatste is evenzeer essentieel als het eerste³⁴. Betekenis-hebben is nl. niet alleen een verwijzen naar een begrip, maar tegelijkertijd een verwijzen naar de relatie van dit begrip met andere begrippen. Als het woord *hij* in een taaluiting alleen maar naar de notie „hij” verwees, zou dat voor de taal betrekkelijk zinloos zijn. (En we zien hier uiteraard af van het zgn. meegedachte type³⁵, waarin gereleveerd wordt aan een bekende situatie.) Maar gelukkig wordt er ook gewezen naar het relatieveld, bv. de subjectsfunctie t.o.v. een bepaalde activiteit. Dit laatste is evenzeer informatie als het eerste : in principe is er immers niet een verwijzing naar „iets”, maar naar „iets in functie”. En men mag zich daarbij niet laten leiden door het object, het voorwerp, dat dikwijls zo’n mooi sluitend spiegelbeeld in de taal lijkt te hebben. Daarom is de betekenis van een woord ook geen denkmoment. Als de rood-wit-blauwe vlag Nederland symboliseert, dan behelst hij geen denkmoment, maar alleen een verwijzing daar-naar. Geen enkel symbool heeft een denk-moment, een idee, een begrip tot inhoud. Symbolen worden pas symbolen, doordat een gegeven vorm verbonden is met een bepaalde functie, en die functie is altijd een „staan voor”, een representatie van een begrip, maar niet dat begrip zelf.

Dat taal en denken in wisselwerking staan is boven aan enkele voorbeelden gedemonstreerd. We hebben echter eveneens gezien

33. Merleau-Ponty : *o.c.*, p. 207.

34. We distancieren ons dus van Reichling (*o.c.*, p. 47) die de term „grammatische betekenis” verwerpen wil, evenzeer natuurlijk als het ermee aangeduide begrip.

35. Gijsbertha F. Bos : *Het probleem van de samengestelde zin*, Den Haag 1964, p. 19 evv.

dat beide aparte, autonome ordes vertegenwoordigen, die niet als secundair kunnen gelden t.o.v. de ander. Dat neemt niet weg, dat er in bepaalde opzichten verband, samenhang en zelfs een onverbreekelijke samenwerking is. En de vraag rijst toch weer : als informatie verwijst naar begrip, conditioneert dan toch niet de een het ander of omgekeerd ? We nemen een voorbeeld. Als we zeggen *Hij is een aardige jongen*, moeten we dan niet aannemen, dat de structuur (en o.m. de grammaticale betekenis der woorden) een reflexie is van een denkordening ? Hebben we hier niet denkend geanalyseerd in „Hij”-begrip „gekoppeld” aan „aardige-jongen”-complex ? In grove lijnen lijkt dat niet te weerleggen. Maar bij nader toezien blijkt er niet gezegd te zijn *Hij* \longleftrightarrow *aardige jongen*, maar „*Hij is een aardige jongen*”. Nu kan men beweren, dat de ordening in de denk-laag complexer is : het „gekoppeld-zijn-in-het-nu” en het „onbepaald-zijn-van-de-jongen” zouden dan ook al prelinguaal zijn. Het merkwaardige is echter, dat bv. de Rus in zijn taal wel een structuur maakt als „Hij aardige jongen”. Geen verschil in perceptie, wel een verschil in conceptuele analyse. Maar dat verschil in conceptuele analyse tussen het Russisch en het Nederlands wordt niet geconditioneerd door het denken, maar door een andere, geheel willekeurige factor. Beide taalsystemen hebben nu eenmaal verschillende woordgroepatronen en het zijn deze patronen die bepalend zijn voor de analyse van het conceptuele beeld, althans voor bovengenoemde woordgroepen.

Ten dele lopen hieraan de relaties in het conceptuele vlak parallel : zoals de structuur van de woordgroep bepalend kan zijn voor de analyse, zo kan ook de structuur van bv. het woord bepalend zijn voor de vorming van het concept in het intellectuele vlak. Zo heet een vergroeide rug een *bochel* ; een vergroeide borst heet echter niet *tochel*, maar *vergroeide borst* of *kippeborst*. Bij *bochel* één morfem, verwijzend naar één begrip, bij *kippeborst* echter twee morfemen, verwijzend naar een complex begrip. En de enkelvoudigheid dan wel de complexiteit van het aangeduide begrip bestaat krachtens de willekeur van het (monomorfematische of polymorfematische) woord. Men kan hier medische of sociale achtergronden aanvoeren en zo trachten een historische verklaring te geven. Dat neemt echter niet weg dat nu, synchronisch gezien, één dan wel twee morfemen dwingen tot een enkelvoudige of een complexe begripsstructuur. Wat daarbij historisch eerder was, zal wel niet uit te maken zijn : „mens en taal zijn parallel lopende ontwikkelingen (en) het is dientengevolge van geen belang te twisten over de prioriteit van een van beide”³⁶.

36. B. Malmberg : *Structural linguistics and human communications*, Berlijn-Göttingen-Heidelberg 1963, p. 1.

Het bovenstaande geeft niet de minste aanleiding te veronderstellen, dat „taalgebruik een bijzondere vorm van denken” is en dat „betekenis een vorm van denken” is³⁷. En evenmin bevestigt bovenstaande verhouding dat „de taal dus steeds een denkvorm bevat – iedere taalgebruiksvorm is in zekere zin in een denkfluïdum gedompeld”³⁸. Integendeel, in ieder geval geldt voor het bovenstaande eerder, dat sommige processen uit de intelligentie in hun structuur mede bepaald worden door de taalstructuur.

Overigens mogen we niet zover gaan, dat we identificeren, of aannemen dat het algemene denkpatroon linguïstisch bepaald is. Met name in de beeldspraak blijkt nl. hoe verschillend geaard taal (en betekenis) en denken zijn. Als we iemand bv. *een leeuw* noemen, verandert er niets aan de betekenis: die blijft, ongevarieerd, verwijzen naar het begrip „leeuw”. Maar juist doordat het met de taal opgeroepen begrip en het begrip dat correspondeert met de realiteit (i.c. „man”) elkaar niet dekken, ontstaat wrijving. Die wrijving tussen begrip en realiteit activeert in het denken aspecten van het metaforisch gebruikte woord. En terwijl de betekenis constant blijft, wordt het concept gevarieerd, krijgt kenmerken erbij, die de woordbetekenis door zijn vastheid nooit krijgen kan. Zo ergens, dan blijkt in de beeldspraak hoe duidelijk de linguïstische informatie zich onderscheidt van het conceptuele denken: de eerste beantwoordt aan een code, dus een vaste, constante orde, het tweede een beweeglijk voorstellingsschema, dat niet gecodificeerd is en personale varianten van allerlei aard toestaat.

Tenslotte wijze we nog op de afhankelijkheid van bepaalde denkprocessen van de taal. Vooral voor de ingewikkelde analyses en syntheses die in de „pensée formelle” optreden, heeft het denken een zeker houvast nodig en wel van symbolen. Dat zien we in de wiskunde voor een zeer beperkt terrein, maar veel ruimer is het veld van de taalsymbolen (waaronder we zowel woorden als patronen verstaan). Het denken moet dikwijls, om niet te verzanden in vage abstracties en gevoelens, vormelijk bepaalde media gebruiken. Maar het gebruiken van taalmedia impliceert, dat men grosso modo de wetten van die taal eerbiedigt. Vandaar dat het denken, dat zijn concretisering zoekt via de taal – nogmaals, over andere vormen van denken praten we niet – langs lijnen moet verlopen die met die taal gegeven zijn. Inderdaad is, in deze beperkte relatie, „de taal tegelijkertijd soevereine meester en bescheiden dienaar van het denken”³⁹.

37. Verhaar : *o.c.*, p. 14.

38. Hans Glinz : *Die innere Form des Deutschen*, 2de dr., Bern-München 1961, p. 25.

39. Glinz : *o.c.*, p. 26 ; Vgl. ook Kainz : *dl. I*, p. 167.

Het is niet onbegrijpelijk dat filosofen en dichters wel eens klagen over de ontoereikendheid van de taal als communicatiemiddel : voor het ver-taalde denken is ze niet alleen medium, maar ook zozeer leidraad, dat ze tevens een versperring kan worden. De taal heeft tenslotte, door haar lineaire principe, door haar codificatie ook, een vrij eng kader en is niet al-vermogend. Dit bevestigt alweer de ongelijkheid en de ongelijkwaardigheid van betekenis en denken. Trouwens, er zijn heel goede sprekers die slechte denkers zijn, en het omgekeerde treft men evenzo aan ⁴⁰.

Als we in de denkorde en de taalorde twee parallellen trekken, zien we vaak de volgende correspondenties : begrip met morfeem en woord ; ordening van begrippen met woordgroep en zinstechneem. Als voorbeeld van samenhang en verschil nemen we nog enkele voorbeelden, alleen uit de taalstructuur in ruimere zin : deze beperking lijkt gerechtvaardigd, daar we geen uitgewerkte semantische theorie geven.

Nederlands : *iemand had een vijgeboom*
 Swahili : *mtu mmoje alikuwa na mtini*
 „persoon een was met vijgeboom”

De twee prefixen *m-* in het Swahili zijn, dat spreekt vanzelf, niet door het denken ingegeven. Ze dienen om *-tu* en *-moje* tot een groep te verenigen. Zo heeft ook *a-* een verbindende functie. Het koppelt *-wa* aan het subject. In eerste instantie zijn het dus zuiver linguïstische instrumenten, maar daarom zijn ze niet zonder informatieve waarde. Ze hebben een grammaticale valentie, d.w.z. toch een zekere „inhoud” (wat men bv. niet zeggen kan van een foneem V uit *vijgeboom*). En door deze inhoud zijn genoemde prefixen met „iets” in het denken verbonden en hebben ze bepaalde noties in het denken geïnstitueerd. Zonder dat zouden ze immers niet begrepen worden. Nogmaals, we beweren niet dat ieder begrip bepaald wordt en zijn grenzen vindt in de betekenisstructuur van de taal. We beweren alleen dat er in de taalstructuur informatieve momenten zijn, die geen reflexie kunnen zijn van de denkende analyse.

Nederlands : *de mens is een wolf voor de mens*
 Latijn : *homo homini lupus*

In deze woordgroepen kan men gelijke grondpatronen aantreffen : een subject, een predikaat, een indirect object. De grammaticale betekenissen van de betrokken woorden lopen dus gedeeltelijk parallel, hetgeen begrijpelijk is bij zo nauw verwante talen. Toch

40. Over de discrepantie taal-denken zie ook Pos, *o.c.*, p. 202-203, die o.m. Baco, Descartes en Spinoza citeert.

kan men zelfs hier niet besluiten tot primordialeiteit van het denken. Het Nederlands blijkt nl. toch behoefte te hebben aan een lexicaal bepaling, resp. *de* en *een*. Men kan hier niet stellen, dat de Romein een minder concrete denktrant had dan de Nederlander, aangezien hij de oppositie bepaald-onbepaald gewoon niet kent (afgezien van de emfatische vormen). En het veronderstellen van een meerdere of mindere aanschouwelijkheid geeft de perceptie een genuanceerdheid, die normaliter niet aanwezig is in deze vrij motorische fase van het denken. Trouwens, het Nederlands biedt in bovenstaande zin ook de mogelijkheid te zeggen *een mens* in plaats van *de mens*, hetgeen slechts een nuance verschil in informatie geeft. Maar de bepalende toevoeging van het lidwoord blijft nodig, niet vanwege het denken, maar vanwege de taalstructuur. En alweer geldt: *de* en *een* krijgen in de woordgroep niet alleen een beschrijfbaar grammaticale betekenis, maar ze zijn ook duidelijk lexicaal bepaald. En met name dat laatste impliceert weer: verwijzing naar een begrip.

Beide vergelijkingen wijzen er op, dat de wijze van analyseren van een denk-beeld door de taalstructuur wordt ingegeven als en voorzover dat denk-beeld herschapeu moet worden in een taaluiting. We menen dat dit laatste feit bevestigd wordt door de taal- en denkverwerving: „Het is een onweerlegbaar feit: we danken het voornamelijk aan de taal dat wij de menselijke wereld kunnen binnegaan”⁴¹. Die menselijke wereld is ook de orde van de intelligentie, zoals bevestigd wordt door de zgn. *enfants sauvages*. Niet alleen ons handelen, ook ons denken wordt mede bepaald door de taalverwerving. De mens is een mogelijkheid, een „simple éventualité”, maar vooral het taalgebruik ontwikkelt het vermogen om boven het dierlijke niveau uit te stijgen⁴². Vandaar ook, dat dove kinderen minder ver ontwikkeld zijn in hun denken, dat minder abstract, minder systematisch, minder nauwkeurig is. Het schijnt zelfs zo te zijn, dat de denkconstellatie van de dove, ook als hij later de taal geheel kent, zich niet volledig ontplooit: de vrije abstractie in het analyserend en synthetiserend denken van de horende mens verwerft hij nooit⁴³.

Het laatste bevestigd dat de taal in ieder geval toegangspoort is tot bepaalde processen van het denken, maar ook dat die vorm van denken een zeker houvast vindt in de taal. Dat men die eventueel

41. Dr. H. J. Pos: *La langage et le vécu*, in: *Verspreide Geschriften I*, p. 205.

42. Vgl. Lucien Malson: *Les enfants sauvages, mythe et réalité*, Parijs 1964, p. 100 en p. 89.

43. J. P. M. Eggermont: *Taalverwerving bij een groep dove kinderen*, Groningen 1964, p. 40.

door andere symbolen zou kunnen vervangen (symbolische logica) is hier niet aan de orde.

We vatten samen :

1. Realiteit, denken en taal vormen drie aparte niveaus (en onder het denken verstaan we hier waarnemen, reproduceren, combineren, analyseren, kortom alles wat zich in de geest afspeelt zonder dat we het als inwendig spreken kunnen karakteriseren). Deze drie lagen interfereren wel, maar niet zodanig, dat we de ene als een (secundaire) afspiegeling van de andere kunnen opvatten⁴⁴.

2. Betekenis is geenszins identiek met welke vorm of welk vormonderdeel van het denken ook : niet met concepten dus en niet met verbindingen daarvan. Het is een rechtstreekse en constante verwijzing naar de ruime en variable begrippen in het denken, maar behoort uitsluitend en alleen tot de orde van de taal, die immers als functioneel stelsel vorm en verwijzing binnen zich verenigt.

3. Voorzover het denken zijn uitdrukking zoekt in de taal, volgt het de lijnen die door de structuur van de taal gegeven zijn. Dat impliceert niet, dat het denken in al zijn rijke geschakeerdheid secundair is ten opzichte van het taalgebruik of door de taal beheerst wordt, maar wel dat het – om ver-taald te worden in taal – geanalyseerd moet worden volgens de structuur van de betrokken taal.

4. Pas wanneer men op de hoogte is van de werking der informatiemechanismen in de taal, kan men een poging ondernemen om na te gaan, in hoeverre de onderscheiden functies van taal en denken elkaar doordringen. Daarvoor is meer linguïstische scholing nodig dan de gemiddelde psycholoog heeft en meer psychologisch inzicht dan hierboven is gedemonstreerd.

Mol, maart 1966.

44. Vgl. ook Dr. R. C. Kwant : *Fenomenologie van de taal*, 2de dr., Utrecht-Antwerpen 1964, p. 156 evv.